

Sicole

Li betchete dis-

[*préfixe correspondant au français dé-*]

Li betchete dis-, c' est ene vicante betchete do walon.

On l' pout rtrover dins des viebes, mins eto dins des cmons nos (sustantifs) u dins des ôtes mots (divancetes [*prépositions*]).

Betchete dis- di disfijhaedje

1. C' est l' contråve d' on simpe viebe:

fé <> *disfé*; *mete* <> *dismete*; *plaire* <> *displaire*; *fåfiyî* <> *disfåfiyî*; *texhe* <> *distexhe* (*tricoter* <> *districoter*); *clawer* <> *disclawer*; *loyî* <> *disloyî*; *dire* <> *disdire*

2. Ça pout ossu esse li contraire d' on viebe avou ene betchete e- d' ecloyaedje (Basse Årdene *a-*, Coûtchant walon et picârd *in-*)

emantchî [*amantcher, amantchè, amwintchî, inmantchî*] <> *dismantchî*; *erôler* <> *disrôler*

3. Contraire d' on viebe avou l' betchete a- d' atelaedje

ateler <> *disteler*; *acawer* <> *discawer* (*deus tchéns*); *agritchî* <> *disgritchî* (*acrotchî* <> *discrotchî*); *aplaker* <> *displaker* (*acoler* <> *discoler*)

Rafoircixhante betchete dis-

Bén pus râlmint, li betchete dis- va awè on rafoircixhant efet.

discandjî (*candjî deus côps*); *disconte* (bén metou conte; u foirt suconte); *displayî* (tot a plâyes); *discrire* (bén mostrer).

Eployaedje dins des noûmots

si raloyî (*a Etrernete*) <> *si disraloyî*

rashonner <> *disrashonner* (*disrashonnaedje di l' Union Sovietike*)

Bodjes nén clairs

Dins les mots di dvant, on voeyeut clairmint li bodje ("raecinêye") do mot. Ci n' est nén insi dins les mots ciddé-après:

* *distrure*

* *disdut*

* *si dispiter; displit*

* *si dispetroner*

* *si dispierter*

Eciclopedeye :

Li coucou

Li **cmon coucou** u **gris coucou**, c' est on voyaedjant oujhea ki rarive el Walonreye li prumire mitan do moes d' avri, et l' dire tot crijant «coucou! coucou!»

Discrijhaedje

I mzeure 30 cintimetes et peze 100 grames. Did la li ratourneure: "setch come on coucou".

Cwand il est a djok, ses aiyes pindèt (i n' les rploye nén so s' dos).

Si ploumaedje est roylé sol vinte et mayté sol dos.

Po s' mete a djok, il agrawe li pietche tot l' apiçant, deus grawes padrî et deus grawes padvant (nén come les moxhets: troes grawes padvant ey ene padrî).

Vicaedje

Cwand i creye «coucou», i hosse si tiesse, et alårdji s' cawe.

Li frumele a èn oû presse a-z esse pondou e s' cou. Elle awaite on ni d' èn ôte oujhea. Ele bascoule èn oû del covêye foû, et mete li sinne e s' plaeece. Elle è pout ponre ene boune dijhinne dins des nis diferins (disca 20 et co 30 sorslon sacwants sincieus).

Li djonne coucou disclôt, eyet tiper foû do ni les oûs presse a disclôre, ou les ôtes djonnes.

Li djonne coucou est nourri pa ses parents adoptants.

Spârdaedje et voyaedjance

I vént acover (u fé acover les ôtes) e l' Urope. Il arive todi li minme djoû, a cénk djoûs près. Et minme s' abate so les minmes âbes; pâr so les minmès coxhes.

Tins del mwaijhe sâjhon di l' Urope, i revole evoye disk' e l' Afrike nonnrece la k' i fwait a pô près l' minme tins k' e l' Urope, di l' esté. Ça fwait on voyaedje di 9000 kilometres; i n' vole ki del nute, et tot seu.

Belès-letes : sicrijheu e walon

Dominique Heymans

Dominique Heymans a skepyî e 1958. C' est on scrijheu e walipicård do pays del Lovire. I scrît tot notant l' accint del Botinne [*Bois d'Haine*]

Il a stî eplaidî tot djonne dins l' gazete *El Mouchon d'aunia* (1982).

I toitché des arimés foirt modierneus et sorreyalisses. Ene ramexhnêye avou l' tite "Des trôs sol bele" a stî eplaidêye e 2004. I vént d' wangnî l' pris del Kiminâlté Waloneye-Brussele tot dierinnmint avou des ôtes powinmes.

Mins Dominique Heymans est eto on fel sicrijheu d' noveles.

Il a eto stî on djouweu d' teyâte, on scrijheu d' tchansons et on tchanteu e walon. Il est on pilé del binde "Wôrs des rays".

Bârçulone djenerå

Bârçulone, Catalogne, 5 eures 42

Ça î est ! On m' a dislaxhî ! Infén !... Ça fjheut des eures ki dj' esteu refrmé dins ene afreuse noere gayole... Dji n' sai nén çou ki lyi prind, a m' boss. On côp l' bontins rvinou, i m' fwait tourniker des eures et des eures d' astok. "Etrinnmint", dit-st i. Ey après, troes cwate côps sol boune sâjhon, i m' refrume dins on kertin, i m' moenne a ene plaee eyou çki dj' etin k' on pâle foirt. Eyet k' on boet. Did la, on m' tchedje so on camion. El camion rote télfeye lonmint lonmint... On arive a ene sadju eyou çk' on ratind k' i fwaiye bea tins ey adon...

Ça fwait deus munutes k' on nos a dislaxhî, mi eyet ene volêye d' ôtes. Dji n' a k' ene idêye divins m' tiesse : rapitoter a nosse mâjhon, å pus rade, sins nén djoker.

Eyou çk' estans, droci ? Vindju ! Dji so a Bârçulone; dji rconoxhe les clotchîs del catedrâle; dj' a ddja vnou. Dj' a on cuzén ki dmeure par ci. I n' pâle nén come nozôtes, lu, i pâle catalan. Mins dji n' a nén l' tins di lyi aler dire on ptit bondjoû; i fât ki dji rintere a nosse mâjhon. Rade... Abeye... I fât k' dji rintere...

Goûgnere, Waloneye, 6 eures 35

Dji sai bén k' c' est trop timpe po ddja ratinde. Dji n' so nén pus sot k' vos, da. Non, l' verité, c' est k' on djoû come ådjourdu, dj' a mes niers. Dji n' è pou rén, c' est insi. Adon, i n' a k' ene afwaire ki m' rapâjhe, c' est d' berlôrer divins m' djârdén, a ravizer e l' air, a pinser a ene masse d' afwaires.

Col d' Ares, 7 eures 27

Disk' a toumetnant, l' tins n' est nén trop fayé, mins i m' fât cachî d' esse abeye houte des Pirenêyes. I m' shonne k' i gn a èn oraedje ki s' fwait sol Canigou. Dji va passer so s' droete, come d' abitude, eyet sin longarder, cobén. Despaitchans nozôtes, on côp d' tonwere, eyet nos sréns foutous podbon ! Alez, nén ene munute a piede, el vint nos prind d' costé, i nos fât rade vudî di ç' trô ci.

so l' Aberteke

Tchanson

Khoutsiploû

- I.** Xhoutsiploû, ké drole di no / Ki vént d' ene sawice, di nole pårt. /
Xhoutsiploû, deus troes måjhons / Al coine di troes voyes di tcherås.
- II.** Xhoutsiploû, c' esteut-st on molén / On ri ki rixhele disca Oûte /
Xhoutsiploû, sacwantès djins / Tos les dimegnes e moes d' awousse.
- III.** I n' a pus nouk dispoy des razanêyes / Li tot dierin valet, so ene viye
cabalance / A divnou grand-pere dispoy li tins. / A m' kinoxhance, di ç' tins la, i
n' dimeure pus rén.
- IV.** Xhoutsiploû, c' est on bea no / Mins pocwè schoûter k' i plovaxhe? /
(Avou) l' setcheur a tot côp bon, / Li rowe do molén s' aresta.
- V.** Xhoutsiploû: e s' novea costume / Li mônî rawåde ki l' aiwe vâye /
"Schoûte s' i ploût" brait i a s' feme / Ki schoûte les gotes d' aiwe sol toet
d' schayes.
- VI.** Xhoutsiploû, i n' dimeure nén minme ene blanke pire / On vî sômî, on
stâve, on xhalé carihou / La wice ki touméve li tonire / C' esteut on bouneur di
vey l' oraedje e noer cir.
- VII.** Xhoutsiploû, ké drole di no / Ki vént d' ene sawice, di nole pårt. /
Xhoutsiploû, deus troes måjhons / Al coine di troes voyes di tcherås.
- IX.** Xhoutsiploû, c' esteut-st on molén / On ri ki rixhele disca Oûte /
Xhoutsiploû, sacwantès djins / Tos les dimegnes e moes d' awousse.

Muzike, câzaedje...

...et tchantaedje: Michel Azaïs